

: *До спеціалізованої вченої ради з присудження наукового ступеня доктора наук Д 26.235.01 Інституту історії України НАН України*

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора історичних наук, доцента Євгенія Володимировича Бевзюка щодо дисертації Оксани Анатоліївни Іваненко «Інтеграція регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)», поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – **всесвітня історія**

Актуальність теми дослідження. Важливість комплексного аналізу історичних процесів міжкультурного діалогу у Європі упродовж ХІХ – початку ХХ ст. зумовлена науково-теоретичною значущістю розвитку студій зі всесвітньої історії, спрямованих на поглиблення осмислення місця й ролі України як складової європейського інтелектуального простору. Реалізації таких досліджень сприяє процес аналізу етнонаціонального чинника в соціокультурному й політичному контекстах європейської історії, специфіки феномена культурного діалогу що стає фактором активізації та поглиблення міжнаціональної комунікації України із європейськими країнами.

Одразу слід зазначити, що наукове дослідження О.А.Іваненко, судячи зі списку опублікованих праць, є результатом копійної і цілеспрямованої багаторічної науково-пошукової роботи з вивчення складного процесу інтеграції України до європейського інтелектуального простору. Вибір об'єкта аналізу можна вважати цілком виправданим і обґрунтованим, адже місце України у європейській інтелектуальній сфері неодноразово ставало предметом як історичних дискусій, так і політичних інсинуацій.

Сама логіка тематично-хронологічної послідовності зібраного й опрацьованого дисертанткою матеріалу орієнтує читача на формування стійкого переконання про спільність і невіддільність європейської й української політичної долі. Остання теза навіть стала предметом «витонченої» критики з боку російських дослідників. Геополітичні реалії сьогодення такі, що офіційна російська історіографія переважно воліє продовжувати виокремлювати ключові проблеми історії України з контексту всесвітньо-історичного процесу.

Деякі дослідники беззаперечно відносять витoki української державності винятково до «прокрустового ложа» радянської імперії, аргументуючи свої твердження тезою, за якою «створення більшовиками Української РСР стало єдиним українським державним утворенням, що змогло в майбутньому відіграти важливу роль у долі українського народу»¹. Утім, авторка наводить чималий інтелектуальний масив, що свідчить про органічність українського та європейського минулого й перспективність сучасних політичних відносин.

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків зумовлено логічно-послідовною структурою дисертації, побудованою за проблемно-хронологічним принципом, методологічним інструментарієм дослідження, старанним аналізом історіографії проблеми та солідною джерельною базою.

Отже, теоретичне і концептуальне тло процесу інтеграції наукових та освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору має сьогодні прикладне значення. Існуюча науково-теоретична та практична база, ретельно вивчена дисертанткою, уможливила поглиблене дослідження нею не тільки етапів, специфіки інтродукції вітчизняного інтелектуального поля до західної культурної специфіки, але й процесу становлення нашої національної ідентичності як частини процесу націотворення в межах європейської цивілізації.

Досягнення мети та розв'язання наукових завдань дослідження вимагало від дисертантки як вивчення і творчого застосування теоретичних розробок проблеми міжетнічної комунікації, так і опрацювання багатої, різнопланової за характером джерельної бази. На нашу думку, О.А. Іваненко успішно впоралася з цим: наукова праця написана на основі вивчення й використання численних історичних джерел, що позитивно позначилося на її конкретно-історичному змісті.

Так, список літератури і джерел містить 1156 позицій. Зокрема, серед використаних дисертанткою архівних матеріалів – документи 55 фондів Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), Державного архіву Київської області, Державного архіву Одеської області, Державного архіву Харківської області,

¹ Борисенко Е.Ю. Несоветская украинизация: власти Польши, Чехословакии и Румынии и «украинский вопрос» в межвоенный период. Москва, 2018. С.138.

Державного архіву міста Києва, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.

Зокрема, авторкою досліджено й запроваджено до наукового обігу вагомий масив історичних джерел, виявлених у фондах «Канцелярія попечителя Київського навчального округу», «Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора», «Київська духовна академія», «Харківське історико-філологічне товариство», «Київське губернське жандармське управління», «Київське охоронне відділення», «Жандармське управління м. Одеси», «Південно-Західне охоронне відділення» та ін. Центрального державного історичного архіву України (м. Київ); «Київський університет», «Київська приватна жіноча гімназія при Євангелістсько-Лютеранській церкві», «Київське Катерининське реальне училище», «Київська 2-а чоловіча гімназія», «Інспектор народних училищ», «Київський учительський інститут» Державного архіву міста Києва; «Канцелярія Київського цивільного губернатора», «Київське губернське у справах про товариства присутствіє» Державного архіву Київської області.

Крім того, у плані вивчення динаміки розвитку процесу інтенсифікації міжнародного діалогу освітніх установ Наддніпрянщини. поступової ідеологізації національно-етнічних рухів дисертантка цілком виправдано зосередила увагу на добірках матеріалів із російської імперської наукової періодики. Це зокрема «Університетські вісті» (періодичне видання Університету св. Володимира), «Журнал Міністерства народної освіти», «Записки Імператорського Харківського університету», «Записки Імператорського Новоросійського університету» та ін.).

Відповідно географія використаних архівних джерел дозволяє стверджувати, що О.А. Іваненко достатньо чітко визначила як роль Російської імперії у формуванні вітчизняного освітнього середовища, так і місце Наддніпрянщини у процесі створення інтегрального середовища із європейським інтелектуальним простором.

Репрезентативна джерельна база дослідження, включно з широким масивом вперше запроваджених до наукового обігу архівних документів, зумовила високий

рівень наукової новизни й теоретичне значення (у контексті світової історіографії) дисертації, у якій *вперше*

- реалізовано узагальнююче дослідження науково-освітніх практик Наддніпрянської України (передусім у межах Київського навчального округу) як складової механізмів інтеграції європейського інтелектуального простору та складних процесів міжкультурної комунікації у Європі на тлі розвитку міжнародних відносин і науково-технічного прогресу другої половини XIX – початку XX ст.;
- здійснено комплексний джерелознавчий аналіз, систематизацію й синтетичне історико-теоретичне вивчення значного обсягу різнопланових історичних джерел із теми дисертації;
- на основі аналізу великого обсягу конкретно-історичних матеріалів з'ясовано основні тенденції, напрями, форми, механізми міжнародної співпраці університетів Наддніпрянської України (Харківського, Київського, Новоросійського) та розкрито їхню роль у складних процесах загальноєвропейських наукових відносин другої половини XIX – початку XX ст.;
- у контексті концептуального осмислення етнонаціонального чинника розвитку міжкультурних комунікацій на українських землях Київського навчального округу як складової системи історико-культурних процесів Наддніпрянської України в дисертації узагальнено особливості освітньої діяльності етнічних меншин (поляків, євреїв, греків, чехів, німців).

Завдяки запровадженню дисертанткою до наукового обігу архівних джерел *додовнено* існуючі в сучасній історичній науці уявлення щодо правового статусу етнічних меншин, специфіки культурно-освітньої діяльності, внеску в розвиток міжнародного діалогу на українських землях у складі Російської імперії.

Загалом у дисертації *набули розвитку* теоретичні засади осмислення проблематики міжкультурної комунікації, і зокрема її науково-освітньої сфери, у загальноєвропейському історичному процесі.

Позитивною рисою дослідження є те, що його зміст не вичерпується лише конкретним історичним матеріалом із проблеми міжрегіональної комунікації як фактора

подальшої національної модернізації українського соціуму, його відродження. Послідовно дотримуючись принципу гносеологічної спрямованості аналізу джерельної бази і проблемного підходу до висвітлення витоків та наслідків формування національного інтелектуального середовища, про що свідчить структура роботи, дисертантка активно послуговується теоретико-методологічним інструментарієм дослідження, що дозволило їй самостійно інтерпретувати низку дискусійних у історичній науці проблем міжкультурного діалогу, на яких варто зупинитися конкретніше.

Так, цілком послідовно в руслі предмета дослідження О.А. Іваненко зосереджує увагу на вивченні впливу політичного та соціально-освітнього європейського процесу на модернізацію та подальшу бюрократизацію імперського освітнього середовища.

У параграфі 2.3. «Роль університетів у модернізаційних процесах на тлі спроб суспільно-політичних перетворень у Російській імперії (60–70-ті рр. XIX ст.)» аргументовано доведено, що мотивацією до модернізації російського освітнього середовища стало завдання наздогнати Європу, яка вже переживала етап промислової революції, а її успіхи базувалися на наукових інноваціях.

Погоджуючись із твердженням дослідниці, опонент вважає за необхідне доповнити: навіть напередодні Першої світової війни Російська імперія буде відставати від європейської Німеччини за кількістю студентів вищих навчальних закладів у 3, а за кількістю студентів університетських установ – у 6 разів².

У цьому зв'язку авторка цілком логічно окреслює канву неоднозначності та позитиву освітніх реформ Олександра II. «Університетське середовище, – пише О.А. Іваненко, – стало полем зіткнення принципів самодержавного правління та ідей академічних свобод і автономії» (с.99-100). Далі наводиться цілком логічний висновок дослідниці, що Університетський статут (1863), Статут гімназій (1864), Статут училищ (1872), хоч і характеризувалися певною ліберальною спрямованістю, але «ідеї академічної свободи і громадського контролю за університетським життям так і не були закріплені в рамках реформ». Для порівняння до означеного вище твердження було би

---

² Справочник по высшему образованию. Руководство для поступающих во все высшие учебные заведения России, Сост. инж. Д. Марголин. Изд. 2-е, испр. и доп. Киев, «Сотрудник», 1911. С. 5.

логічно навести перелік країн, у яких уже існувала на той час практика громадського контролю над освітою.

Далі дослідниця цілком доречно констатує, що на практиці самодержавство моніторило політичні настрої у суспільстві й карало за вільнодумство. Означена нами теза політичного переслідування в дослідженні розкрита за допомогою прикладів із численних архівних матеріалів (сторінки дослідження, на яких наведено приклади з архівних матеріалів: с.151,321,334,339)

Дисертантка аргументовано доводить (с.96,98,209,259,283), що «проблеми технологічної відсталості й зовнішньополітичних промахів Романівської імперії» стали одним із факторів розширення наукових запозичень, звідси й наукових відряджень низки науковців Наддніпрянщини до європейських наукових центрів.

У праці розкриттю цього аспекту комунікації присвячено третій розділ: «Університети Наддніпрянської України в міжнародних наукових зв'язках упродовж другої половини ХІХ ст.» (с.158-251). На підставі аналізу численних архівних матеріалів доведено, що європейське освітнє середовище слугувало інтелектуальним полігоном для низки випускників імперських навчальних закладів Наддніпрянської України.

З огляду на сказане цілком справедливо буде згадати видатних українських істориків, які під час наукових стажувань не лише презентували високий рівень освітніх закладів Наддніпрянщини, але й вплинули на процес формування національно-державницької позиції цілого покоління українців (М.І. Костомаров, В.Б. Антонович, М.С. Грушевський).

У цьому контексті чітко окреслюється значення Наддніпрянської України, яка через географічну та історико-політичну специфіку стала сполучною ланкою між Заходом і Російською імперією.

Наведений нами вище ланцюжок, який спирається на фактичний матеріал дослідниці, дозволяє пояснити вагомість та історичну логічність появи на Наддніпрянській Україні численних німецьких, польських, чеських, грецьких освітніх установ. Самодержавно-поліцейський режим прагматично використовував культурні

прагнення етнічних європейських меншин заради підтримки свого світського іміджу шляхом допомоги певним етнічним локальним ініціативам європейських народів.

Цілком логічно, що російське самодержавство, керуючись геополітичними інтересами, а тому із своїх меркантильних позицій експлуатувало ідею і практику розумної підтримки меншин (с. 410,411,413,422,424,437,439).

Отже дисертація розкриває зміст внутрішньої освітньої політики самодержавства. Відповідно дисертаційний матеріал дозволяє стверджувати: російська монархія презентувалася світовій спільноті як толерантна імперія та ставила перед собою завдання розширювати сфери впливу не тільки шляхом політичного насильства (придушення польського повстання 1830-1831 рр., польського повстання 1863-1864 рр., на запрошення Габсбургів участь у придушенні угорського революційного руху 1848-1849 рр., воєнна експансія Росії на середньоазійські ханства - Коканд, Бухару, Хіву 1858-1873 рр.), а також шляхом вибіркового толерантного ставлення до європейських етнічних осередків, які перебували й на Наддніпрянській Україні, і цим фактично експортувати свій політичний вплив за межі державних кордонів.

І тут не зайвим буде згадати ті архівні документи, які містять численні дані про той факт, що протягом усього XIX ст. царський уряд фінансував наукові проекти європейських слов'ян шляхом надання грошової допомоги лідерам національних рухів (чехи - Ф. Палацький, К. Гавлічек, Ф. Челаковський, В. Ганка; словаки П. Шафарик, Л. Штур; лужицькі серби - Я. Смоляр, А. Мука.

У рамках дослідження авторка справедливо вважає за необхідне детальніше визначити, в який спосіб здійснювалися взаємини між інтелектуалами західної європейської спільноти і Наддніпрянщини. Дослідниця зосередилася на фактах наукової комунікації. Такий науковий підхід має своє аргументування.

Насамперед упадає в очі, що відомості про інтелектуальний простір Європи на землях Наддніпрянщини мали переважно науковий характер. Відповідно процес міжетнічної комунікації відбувався здебільшого між представниками етнічних науково-освітніх осередків (чехів, німців, греків, поляків) і представників імперської бюрократії та дворянської еліти. Іншими словами, комунікація здійснювалася в рамках елітарного

представництва. Об'єктом наукового аналізу в роботі стали представники верхнього соціального шару Наддніпрянщини (науковці, інтелігенція, військові, бюрократи). Такий, на перший погляд, доволі вузький об'єкт дослідження, є цілком науково обгрунтованим.

Нагадаємо, що російське імперське дворянство ледве досягало 1 відсотка від усієї чисельності населення імперії (у Королівстві Польському цей відсоток становив 10, а в Угорському королівстві чисельність шляхти становила 6 відсотків).

У праці доведено, що реалізації зовнішньополітичних імперських інтересів, процесу міжетнічної комунікації у форматі наукового діалогу сприяли вчені Російської імперії, які були вихідцями з України, отримали освіту, працювали в навчальних закладах Наддніпрянщини та виступали організаторами освітнього процесу.

Як відомо, в XIX ст. на українській території відбувалося становлення окремих київських, харківських, одеських (новоросійських) науково-освітніх центрів і шкіл, із-поміж фундаторів яких були й такі блискучі дослідники, як М. Максимович, І. Срезневський, М. Костомаров, В. Антонович, Д. Яворницький, А. Стойкович та інші.

З огляду на викладене, виникає закономірне запитання: чи логічно подібних до означених вище науковців та інтелектуалів Наддніпрянщини відносити до вітчизняних суб'єктів науково-культурних взаємин із західними інтелектуалами? Якщо взяти до уваги майже весь джерельний масив дисертаційного дослідження, то його простий аналіз показує, що все листування, інформаційний обмін відбувалися винятково російською мовою.

Відповідно закономірно постає питання: наскільки об'єктивно означена наукова проблема – «ролі Наддніпрянської України в європейських науково-освітніх відносинах другої половини XIX – початку XX ст.» – дозволила відійти від абсолютизації контексту «великодержавного російського культурного простору» (с.3).

На думку опонента, детальний авторський аналіз джерельного корпусу спадщини цілого покоління інтелектуалів Наддніпрянщини дозволив закласти підвалини майбутнього процесу комунікації наступних поколінь українців із європейським соціумом. До речі, певну відповідь на поставлене нами питання О.А. Іваненко вже

надала, взявши участь у написанні колективної монографічного дослідження «Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси». За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського.– К., 2020.³

Загалом відповідь на поставлені вище запитання повністю надано в науковому дослідженні О.А. Іваненко. На нашу думку, дослідниця фактично означила інтелектуальні контури та вирішила дві наступні наукові проблеми. Перша проблема – «українська Наддніпрянина в європейському культурно-цивілізаційному комплексі» (с.6-7)». Друга наукова проблема – «Наддніпрянська Україна в європейському культурно-цивілізаційному комплексі». Як бачимо, наведені визначення не є тотожними.

Опонент вважає, що джерельна база дослідження, авторський аналіз та висновки дозволяють стверджувати, що під «українську Наддніпрянину в європейському культурно-цивілізаційному комплексі» авторка тлумачить як інтелектуальний та науковий спадок, який було створено в Україні як українською, так і іншими мовами, що належить перу інтелектуалів, які вважали себе частиною українського народу та, незалежно від своїх методологічних підходів та політичних орієнтацій, відстоювали українські інтереси, і в такий спосіб здійснювали комунікацію та намагалися визначити місце українців серед інших європейських народів.

Інакше кажучи, інтелектуально-освітній простір української Наддніпрянини, як довела дисертантка, треба вважати таким комунікаційним середовищем, котре є органічною частиною української національної культури. В цьому разі дослідниця переконливо доводить, що особлива атмосфера народної української культури, духовне розмаїття та широка багатоетнічна національна палітра сприяли формуванню в чеському, польському, німецькому, грецькому та інших етносах, які проживали на українських землях, терпимості та поваги до інших культур.

З огляду на вище означену ідею дослідження, слід констатувати, що поняття «Наддніпрянська Україна в європейському культурно-цивілізаційному комплексі» не цілком тотожне до першого поняття – «українська Наддніпрянина». Насамперед

---

³ «Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси» / За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського. К.: Інститут історії України НАН України, 2020. 814 с.

поняття «Наддніпрянської України» є ширшим та охоплює все те, що зроблено на теренах України в напрямі інтеграції науково-освітніх осередків імперської Наддніпрянщини до європейського культурно-цивілізаційного комплексу.

Таким чином, певну упорядкованість у тлумачення та понятійне розмежування таких визначень, як «українська Наддніпрянщина в європейському культурно-цивілізаційному комплексі» та «Наддніпрянська Україна в європейському культурно-цивілізаційному комплексі» праця О.А. Іваненко однозначно внесла.

У роботі переконливо доведено, що, незважаючи на територіальне перебування учасників комунікаційного процесу, чимало з них (навіть і українців за походженням) були індиферентно, а інколи й вороже налаштовані щодо українських національних інтересів (міністр внутрішніх справ Російської імперії на початку ХІХ ст. В.П. Кочубей, генерал-фельдмаршал І.Ф. Паскевич). Зміст наукового дослідження О.А. Іваненко дозволяє чітко визначити, що в цьому разі, найімовірніше, треба вести мову про росіян, поляків, чехів та представників інших етнічних спільнот Наддніпрянщини, які в силу географічного чинника, брали участь у комунікації з європейським інтелектуальним простором.

При цьому дослідниця цілком справедливо окреслює рамки такої наукової проблеми: чи повинні ми відмежовуватися від інтеграційних практик, які здійснювалися науково-освітніми осередками імперської Наддніпрянщини, і не брати до уваги духовно-культурну комунікацію з боку індиферентно налаштованих до України осіб?

На нашу думку, зібраний та проаналізований науковий матеріал (представників різних політичних течій – русофілів, чехофілів, панславистів, українофілів, польських націоналістів) цілком обґрунтовано доводить інтернаціональний, цивілізаційний загальнолюдський характер науки. З огляду на означену проблематику дисертаційного дослідження – «Інтеграція Наддніпрянської України до європейського простору» – авторка дослідила процес міжетнічної комунікації, обравши об'єктом дослідження представників різних політичних поглядів та етносоціальних спільнот – чеської, єврейської, німецької та інших. У такий спосіб О.А. Іваненко фактично дотрималася у своїй роботі головного принципу дослідження – наукової об'єктивності.

З огляду на викладене вище, опонент зауважує, що в роботі процес інтеграції регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору розкрито з урахуванням ідеологічної потреби тієї політичної епохи (Миколаївська епоха, правління Олександра II та Олександра III) та практичних етнокультурних інтересів конкретної етнічної одиниці, яка існувала на території Наддніпрянщини у другій половині XIX ст. (принцип історизму).

Для прикладу, аналізуючи проблему польського національно-визвольного руху в межах Російської імперії, авторка пише: «В умовах імперської політики русифікації важливим механізмом збереження національних культурних традицій стала польська школа». Далі авторка констатує: «Репресивна національно-освітня політика держави поєднувалася з дискримінацією на релігійному ґрунті, і саме католицька церква стала центром відродження духовного потенціалу поляків, піднесення гуманітарної культури» (с.23).

Відповідно дисертантка робить закономірний висновок, що процес прискорення формування національної ідентичності виправдано передбачав тактику емансипації польської мови на лексичному, історичному, соціально-статусному та ідеологічному рівнях.

1. Водночас у опонента виникає цілком логічне запитання (з цього моменту опонент переходить до частини побажань та зауважень). Наскільки процес міжетнічної комунікації між представниками польських громад і національно-патріотичної української інтелігенції був «безхмарним»? Чи були представники двох етнічних громад організаційно одностайні у своїй боротьбі з російським самодержавством?

Це запитання обумовлено такими аргументами. Відомо, що уваровська політика (доктрина «православ'я, самодержавство, народність») закріплення в освітянському середовищі концепції великоруського народу на землях України не могла не призвести до сплеску польського націоналізму. Для активізації останнього існували чималі підстави.

Так, рішення Віденського конгресу про створення Царства Польського в межах Російської імперії (сторінки дисертації 83-84) сприяло деталізації і закріпленню

негативних уявлень про росіян у польському суспільстві. Листопадове повстання й російсько-польська війна 1830–1831 років (сторінки дисертації 85-88) остаточно поклали край ілюзіям щодо спільності «братніх народів» у рамках ідеї слов'янської єдності.

До того ж підставою для зростання напруги між польською й російською етнічними спільнотами стало розгортання націоналістичного дискурсу в межах їхнього інтелектуального середовища на землях Наддніпрянщини. Як відомо, польський соціум досить неохоче розставався з образом батьківщини, умовні кордони якої визначалися мріями про Річ Посполиту 1772 року. Невід'ємною частиною «Великої вітчизни», на переконання шляхти, були території українських і білоруських земель. Відповідно польсько-російський націоналістичний дискурс не міг не отримати свого продовження в суперечках, що виникали в університетських аудиторіях Наддніпрянщини.

Існує чималий матеріал, за яким польська університетська молодь під час дискусій включала до змісту омріяної ідеї про «Велику вітчизну» значну частину сучасної України з переважно українським населенням. Таке трактування гостро сприймалося їхніми руськими опонентами, які вважали українські землі споконвічно руськими територіями. Ідеологічне обґрунтування такої позиції корінилося в історії формування російського самодержавства та тезі про панування Рюриків на Київському престолі. Таким чином, український національний інтелект став заручником польської і російської національної практик.

Зрозуміло, що польсько-російський конфлікт не міг оминати інтелектуалів з університетського середовища. Наприклад, випускник, а з часом і викладач Київського університету О.В. Романович-Славатинський так представить факт міжетнічної конкуренції. Від моменту заснування університету «студентів було небагато, їх більша частина мала польське походження, а в аудиторіях переважала польська мова. Наявна ситуація стала причиною ізоляції студентів руського походження».⁴

⁴ Романович-Славатинский, А.В., 1914. Профессора и студентство в Киевском университете по воспоминаниям. Соловьев И.М. Русские университеты в их уставах и воспоминаниях современников. Вып. 1. Университеты до эпохи 60-х гг. Санкт-Петербург, с. 194. Всего 190-197 [Online]. Доступно https://www.prlib./node/678796/source#v=d&z=2&n=5&i=8707446_doc1_a74c1aa2-3e00-4412-8593-ef09b8da0e91.tiff&y=399.33331298828125&x=448

Логіка імперського процесу проектування великоруської нації потребувала радикальних рішень із боку самодержавства. Як констатував колишній випускник Київського університету В.В. Шульгін, у перші десятиріччя існування навчального закладу уся енергія влади, в особі київського генерал-губернатора Д.Г. Бібікова, була спрямована «в напрямі викорінення латино-польського засилля з освіти і придушення так званої виразки польського безумства»⁵.

Втім, репресивні методи Бібікова проти польської шляхти й польської культури аж ніяк не варто вважати турботою правлячих кіл про захист української ідентичності. Старанність, з якою генерал-губернатор впроваджував в освітнє середовище тричленну уваровську охоронну формулу, винятково пояснювалася його бажанням перетворити освіту на засіб русифікації, яку він розумів як відновлення дійсно «руського характеру земель», що був спотворений полонізацією.

Таким чином, етнічна та історико-культурна ідентичність українського населення взагалі не розглядалися владою як об'єкт внутрішньої національної політики, а польська еліта переважно індиферентно ставилася до проявів української етнічної культури на землях Наддніпрянщини. На думку опонента, означена проблема польсько-української інтелектуальної комунікації на землях Наддніпрянщини у ХІХ ст. лише частково отримала своє віддзеркалення у роботі, і тому може бути перспективною темою для наступних досліджень О.А. Іваненко. Дослідниця фактично не поставила остаточної крапки у розв'язанні цієї проблеми, а навпаки – поставила три крапки, окресливши перспективу подібного дослідження.

2. У пункті про актуальність дослідження (сторінка реферату 1) авторка пише: «Дослідження сприяє відтворенню узагальнюючої картини культурно-освітнього життя етнічних громад на українських теренах». Можливо слід було би конкретизувати вислів «етнічних громад на українських теренах Російської імперії». Доповнення не принципове, але відповідає історизму. Об'єктивно процес комунікації мав місце на теренах імперії, і відповідно правила міжетнічної комунікації у рамках «міжнародної

⁵ Шульгін, В.В., 1914. Киевский университет при Бибикове (1838–1855). Соловьев И.М. Русские университеты в их уставах и воспоминаниях современников. Вып. 1. Университеты до эпохи 60-х гг. Санкт-Петербург, с. 186. Всього 185-190 [Online]. Доступно <https://www.prlib./node/678796/source#v=d&z=2&n=5&i=8707446 doc1 a74c1aa2-3e00-4412-8593-ef09b8da0e91.tiff&y=399.33331298828125&x=448>

співпраці університетів Наддніпрянської України» (с.1) насамперед залежали від волі імперської влади, а відтак визначалися змістом національного прагнення українців.

3. На сторінках 1-2 реферату авторка пише: «Метою дослідження є відтворення ролі Наддніпрянської України в європейських міжкультурних комунікаціях крізь призму науково-освітніх практик Київського навчального округу другої половини ХІХ – початку ХХ ст.». На нашу думку, термін «відтворення» має літературно-публіцистичне забарвлення. Завдання історичної науки – дослідити.

4. На сторінці 2 реферату та сторінці 8 монографічного дослідження авторка пише: «Відповідно до мети сформульовано дослідницькі завдання: охарактеризувати структуру і специфіку джерельної бази». Можливо слід було би сформулювати так: «Визначити та охарактеризувати стан джерельної бази та її тематично-інформаційний потенціал». На думку опонента, авторка у своїй роботі яскраво продемонструвала тематично-інформаційний потенціал дослідження (1156 позицій джерел).

5. На сторінках 2-3 реферату та сторінці 9 монографічного дослідження авторка пише: «Хронологічні межі праці охоплюють проміжок часу від періоду суспільно-політичних реформ у Російській імперії 60–70-х рр. ХІХ ст. до 1914 р. – початку Першої світової війни. Такий підхід є логічним. Втім, можливо, у цей пункт варто було б додати таке формулювання: «Для демонстрації політики російського уряду щодо організації імперського науково-освітнього та комунікаційного процесу авторка робить історичні екскурси в першу половину ХІХ ст., що дозволяє продемонструвати русифікаторську політику Російської імперії на теренах Наддніпрянщини». До речі, підрозділи 2.1 та 2.2 другого розділу, містять інформацію про історичні події першої половини ХІХ ст.

6. На сторінці 4 реферату авторка, окреслюючи теоретичне значення дисертації, пише, що «проблема інтеграції регіональних осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору розкривається крізь призму Київського навчального округу, що відіграв унікальну роль у процесах рецепції культурних феноменів європейської цивілізації на теренах Наддніпрянської України». Опонент вважає, що таке твердження потребує додаткового розтлумачення. Так, не викликає заперечення той факт, що Київський округ або канцелярія однозначно відігравали

«унікальну роль у процесах рецепції». Без імперських бюрократів просто була неможлива будь-яка комунікація або інтеграція навчальних закладів до європейського інтелектуального поля.

Зібраний і представлений О.А. Іваненко науковий матеріал дозволяє закріпити у змісті вітчизняної історичної науки поняття того, що національно-етнічне середовище імперій періоду модернізаційних викликів стало причиною парадоксальної науково-освітньої та комунікаційної політики, яка визначалася двома векторами: перший – це організація імперського науково-освітнього середовища за європейським зразком, другий – формування і закріплення ідеологічних (охоронних та асиміляційних) принципів існування означеного середовища. Таким чином, тезу про «унікальну роль Київського навчального округу» доцільно сформулювати як «організаційно-бюрократичну роль».

7. На сторінці 4 автореферату авторка пише: «Практичне значення праці визначається тим, що її основні положення й висновки можуть бути використані для розробки навчальних програм та реформування національної освіти в контексті поглиблення європейської співпраці».

На нашу думку, робота також може бути використана при виробленні окремих рекомендацій для МОН. По-перше, в плані забезпечення матеріальної сторони інтеграції науково-освітньої сфери до світового інтелектуального простору імперське Міністерство народної освіти виділяло чималі кошти (у матеріалі дисертації наведено численні приклади фінансування річних та дворічних наукових відряджень та стажувань за державний кошт). По-друге, це фінансування професорсько-викладацького складу в часи імперії було досить солідним.

Імперія чимало робила в плані європеїзації імперської освітньої сфери. Так, було підвищено рівень фінансування освіти. Було ініційовано підняття платні вчителям гімназій і університетів. За наказом «Про фіксацію посад цивільної служби за класами від XIV до V класу» викладачі від професора до ад'юнкта переходили до привілейованого стану спадкового дворянства.

Таким чином, бюрократія обережно впроваджувала для імперської талановитої молоді «соціальні ліфти». Суттєво збільшувалася заробітна платня. Професор отримував на рік зарплату у 5000 руб., плюс 500 руб. на утримання квартири. Фінансова винагорода бухгалтера університету була в 3,7 р. менша від професорської та становила 1500 руб. Для ілюстрації купівельної спроможності варто додати що, за цінами першої третини XIX ст. професор на зарплату мав можливість придбати в місяць 10 т житньої муки або 1, 5 т м'яса⁶.

При цьому зрозуміло, що практичний бік освітніх реформ на Наддніпрянщині був доповнений інтересом уніфікації імперії і культурної асиміляції її народів. Пріоритетною ставала ідея російського підданства, відданості самодержавству.

8. На 13-14 сторінках реферату в підрозділі 3.3. «Науковий обмін у царині правознавства та економічних дисциплін 70–90-х рр. XIX ст.» та у підрозділі 3.4. «Взаємозв'язки в галузі природознавства у 60-х рр.» авторка наводить прізвища та посади науковців Наддніпрянщини, які мали можливість здійснити зарубіжне відрядження або стажування. На думку опонента, такий занадто обширний перелік прізвищ не дозволяє до кінця висвітлити мету цих відряджень. Для історика прізвища, статистика – це канва для ідей, які матеріалізуються у площині практичної історії. Тому в авторефераті у вище перелічених підрозділах слід було представити мету, завдання, результати та ідеї цих зарубіжних відряджень.

9. На сторінці 4 реферату авторка пише: «Засновуючи у своїх колоніях початкові навчальні заклади, чехи привносили на українські землі елементи власної педагогічної культури».

Із цим твердженням не посперечаєшся. Методику навчання Яна Амоса Коменського навіть використовували у своїх школах єзуїти. Втім, наступне твердження: «Чеська школа розглядалася російськими властями як «держава в державі», що становила загрозу утвердженню офіційної імперської ідеології». Навряд чи варто бути так категоричним. Зміст зібраних у науковій добірці документів – «Обличчям до Європи: Наддніпрянська Україна в європейських науково-освітніх відносинах (друга

⁶ Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения. Царствование императора Николая I. 1825–1855. Штаты и Приложения. – Санкт-Петербург, 1875. – Т. 2. – Стб.124–126.

половина XIX – початок XX ст.)», Київ, 2018, (упорядник О.А. Іваненко) містить численні цікаві документи (с.93,94,95,97,99,101,103). Зміст цих документів свідчить, що російські імперські бюрократи досить «еластично» проводили практику асиміляції чехів.

Для прикладу, у доповідній записці керівництву Київського навчального округу від 01.10.1870 пишеться: «Такі предмети, як чеська, всесвітня історія, географія та спів викладаються чеським вчителем. Закон Божий для католиків читає ксендз» (с. 97). В іншому листі читаємо: «Відвідування школи чеським і російськими хлопчиками стає причиною розподілу їх на два класи» (с.98).

На нашу думку, наявний історичний матеріал дозволяє говорити про чеські школи не як «державу в державі», а робити висновок про «загрозу офіційній імперській ідеології». В архівах можна знайти достатню кількість документів, створених у XIX ст., які свідчать про патерналістський характер стосунків, що склалися між слов'янськими науково-освітніми осередками Наддніпрянщини та офіційними установами Російської імперії.

Ба більше, друга половина XIX ст. з – це період транзиту від ідеї культурного панславізму в бік ідеології політичного панславізму. Як відомо, означений процес та низка інших факторів стали причиною формування двох військово-політичних блоків – Троїстого союзу та Антанти, які привели світ до Першої світової війни. Щодо чехів додамо, останні в XVIII – XIX ст. завжди дрейфували між австрославізмом і русофільством. Показово, що навіть перший президент Чехословаччини Томаш Гаррік Масарик був носієм русофільських настроїв. На думку опонента, толерантне ставлення російської бюрократії до чеських товариств – це скоріше мета створити третю колону на теренах Дунайської монархії, а не свідчення толерантної національно-етнічної політики династії Романових.

10. З огляду на великий обсяг фактологічних матеріалів, використаних і зокрема вперше запроваджених дисертанткою до наукового обігу, у монографії О.А. Іваненко «Інтеграція регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору (друга половина XIX – початок XX ст.)»

(Київ, 2024) варто було би представити відповідний науково-довідковий апарат, а саме: іменний, географічний, предметно-тематичний покажчики.

Особливо важливим видається покажчик науково-освітніх установ, що згадуються в монографії. Оформлення такого покажчика полегшило би сприйняття великого за обсягом тексту монографії, у якій опубліковано наукові здобутки, що виносяться на захист, а також сприяло би презентації в узагальненому вигляді масштабів і географії міжнародної наукової співпраці учених університетів Наддніпрянської України.

Загалом, незважаючи на висловлені вище критичні зауваження й побажання, дисертаційна праця О.А. Іваненко «Інтеграція регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору (друга половина XIX – початок XX ст.)» є ґрунтовним, оригінальним, самостійним і завершеним у рамках визначених мети й завдань науковим дослідженням, що висвітлює актуальну тему історичної науки й має теоретичне та практичне значення. За рівнем наукової новизни досягнуті у дисертаційній праці результати відповідають вимогам, що висуваються до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Тема роботи, об'єкт та предмет дослідження, її зміст, а також положення та висновки відповідають паспорту спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія.

Наукові положення і висновки дисертації повною мірою відображено в 71 науковій публікації, а саме: 3 одноосібних монографіях; 2 розділах у колективній монографії; 1 збірнику документів і матеріалів; 25 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, включно з 4 публікаціями у трьох різних періодичних виданнях категорії «А» Переліку наукових фахових видань України; 2 статтях, опублікованих у ЄС; 12 публікаціях, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації; 26 статтях, які додатково відображають результати дослідження. На основі наданих матеріалів, наукова робота О.А. Іваненко не містить порушень вимог академічної доброчесності, а саме: академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації положень і висновків наукового дослідження.

Текст реферату відповідає змісту дисертаційної роботи. Отримані результати дослідження є суттєвим внеском у вивчення процесу інтеграції вітчизняного науково-освітнього простору у європейське інтелектуальне середовище.

Згідно з існуючими вимогами, зміст дисертації О.А. Іваненко знайшов повне відображення в монографічних працях, збірці документів, а основні положення та результати дисертаційної роботи опубліковано в достатній кількості фахових наукових видань, обговорено та схвалено на багатьох науково-практичних конференціях різного рівня.

На підставі вищенаведеного вважаю, що докторська дисертація у вигляді наукової доповіді, що відображає наукові досягнення, опубліковані у форматі монографії, та реферат Оксани Анатоліївни Іваненко з теми «Інтеграція регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору (друга половина XIX – початок XX ст.)» є науковою кваліфікаційною працею, що відповідає вимогам Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. №1197, а її авторка, Оксана Анатоліївна Іваненко, на основі публічного захисту дисертації заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент:

**професор кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій ДВНЗ
«Ужгородський національний університет»
доктор історичних наук, доцент**

Святослав БЕВЗЮК

